

22. Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty. Díl 1. – Praha: 1998. – 627 s.
23. Kulka E. Zidě v Československé Svobodové armádě / E. Kulka. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 400 s.
24. Richter K. Podkarpatští Rusini v boji za svobodu / K. Richter. – Praha: 1997. – 118 s.
25. Šimunič P. Národnostné zloženie Čs. zahraničných jednotiek v ZSSR 1943-1944 / Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944-2004). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej vo Svidniku 30 septembra – 1 októbra 2004. – Bratislava: Vojenskýhistorický ústav, 2005. – 284 s.
26. Za svobodu Československa. Kapitoly z dějin Československé vojenské jednotky v SSSR za Druhého světové války. Svazek první. – Praha: Naše vojsko. – 1959. – 471 s.
27. Vojenské dejiny Československa. 1939 – 1935. IV díl. – Praha: Naše vojsko. – 496 s.

УДК 94.009 17(=161.20=161.1)

Т. Карпухіна

АГІТАЦІЙНА ТА АНТИРЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлена агітаційна та антирелігійна діяльність радянської влади серед населення України на завершальному етапі Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, радянська влада, депортація

The article shows the anti-religious propaganda and activities of Soviet power among the population of Ukraine in the final stages of World War II.

Key words: World War II, Soviet power, deportation

Урядом УРСР на протязі 1944 – 1946 рр. досить часто приймалися документи, що передбачали спеціальне постачання переселенців різноманітними товарами першої необхідності. Для них мали заготувати ліс, цвяхи, скло, цеглу, черепицю, скоб'яні вироби, інші будівельні матеріали, одяг та досить широкий асортимент побутових речей і продуктів харчування. Все це мало полегшити соціально-економічну адаптацію переселенців у новій батьківщині. [10, с.8-13]

Значна частина переселенців приїжджала маючи мінімум продуктів харчування та речей першої необхідності. В Дніпропетровській області таких людей було досить багато, але на зауваження керівника республіканського відділу розселення В.Медина про необхідність надання допомоги таким людям, заступник голови облвиконкому Манзюк відповів досить лаконічно: "Няньками ми їм бути не можемо, нехай собі купляють". Це говорилось на адресу людей, які не мали і не могли мати ні готівкових грошей, ні якоїсь продукції на обмін, ні джерел сталого прибутку. На щастя, прості люди часто були більш чулими до проблем депортованих. В багатьох селах цієї ж області колгоспники за власною ініціативою збирали продукти харчування та речі домашнього вжитку для своїх нових співвітчизників. 9 березня 1946 р. вийшла спільна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У №302 "Про виділення одягу, трикотажно-панчішних виробів і продуктів харчування для надання допомоги українському населенню, евакуйованому з Польщі". Згідно з нею в Одеській області переселенцям мали видати готового одягу на суму 100 тис. крб., трикотажно-панчішних виробів – на таку ж суму, 1,8 т жирів, 50 т муки, 390 т пшениці, 390 т ячменю та багато інших товарів. З досить довгого переліку було виділено все, за виключенням скла. Проте в цьому ж документі вказується, що часто ця статистика говорила про те, що товари видані з державних складів на потреби переселенців, використовуються не за призначенням. В селі Троїцьке господарське мило продали невідомо кому, а підписи депортованих просто підробили. В Михайлівському районі голова райспоживспілки використав призначені переселенцям будматеріали для ремонту кіосків та магазинів.

В першому кварталі 1946 р. у Ворошиловградській області переселенцям під розписку видали 8 т солі, 6 т сірників, 1 т господарського мила, 6 т солярки, 7 т цукру, 10 т муки та інші товари. Трохи гірше було із лісоматеріалами та склом, оскільки залізниця не подавала необхідної кількості вагонів. Так говорять офіційні документи. Проте важко судити, чи отримали люди згадані товари насправді, чи просто обласне керівництво знайшло винного в іншій організації.

Заразу ж наводився розріз постачання по районах. В кінці документу містилось попередження, що за розбазарювання і нецільове використання товарів та будматеріалів, призначених переселенцям, винні будуть притягнуті до суворої відповідальності. Часте повторення цього пункту в більшості постанов наводить на думку про те, що зловживання радянських чиновників у цій сфері не були рідкістю. Досить часто такі необхідні переселенцям товари використовувались для облаштування радянських установ чи житла чиновників, а то й просто перепродувались на базарі. Наприклад, керівник Мельниця-Подільського оукркоопбуду без відома райвиконкому використав для власних потреб 80 кв.м. скла, призначеного для переселенців. Всі інші товари його відомством із обласного центру не привозились і серед депортованих не розподувались. [7, с.8-13]

Таких випадків тільки за архівними матеріалами можна навести досить багато. Реальність, як правило, була куди гіршою, ніж це відображалось у документації. Одним із джерел наживи тогочасного дрібного керівництва був перепродаж на ринку дефіцитних товарів, що призначались переселенцям, інвалідам війни, багатодітним матерям. Секретар Добропольського РК КП(б)У Сигачов і голова райвиконкому Руднев продали на ринку хліб та інші фондові товари, призначені для постачання сімей депортованих. За виручені гроші партійні "коммерсанти" купили собі легкові автомобілі. Секретар Селідовського РК КП(б)У Орловський та голова райвиконкому Дорохов розбазарили 31 центнер зерна, призначеного для переселенців. Таких прикладів можна наводити досить багато.

Коли б згадувана республіканська постанова була би втілена в життя, можливо адаптація закерзонців протікала б легше. Але, як і багато інших, вона виконувалась лише частково. Погіршеності радянської статистики та "дотягування" цифр до необхідного рівня загальновідомі. Проте й офіційна статистика дає не надто привабливу картину. Як свідчать документи, лише за перший квартал 1946 р. переселенцям у Тернопільській області, через неналагодженість вчасного довозу товарів, не продали із запланованого 14,2 т солі, 13,4 ящика сірників, 3,6 т господарського мила, 17,5 тис. штук туалетного мила, 14,3 т солярки. Проте довідка від 5 липня 1946 р. засвідчує, що всі товари, виділені для переселенців, таки дійшли до них. В усякому разі документально. [7, с. 8-13]

В час воєнного лихоліття та українсько-польського конфлікту багато закерзонців втратили свою худобу. Багато з них були пограбовані в дорозі цивільними чи військовими поляками, дезертирами з діючої армії. В одних худоба загинула під час дороги внаслідок обмороження чи нестачі кормів, а в інших – поїхала разом із ешеленом невідомо куди. На лютий 1945 р. 13301 поселена в УРСР родина закерзонців мала у своєму користуванні 10938 голів великої рогатої худоби та 5148 коней. На травень 1945 р. у Львівській області 4213 переселенських сімей мали 2524 корови. Тільки на Тернопіллі в січні 1947 р. налічувалось 11818 переселенських господарств, які не мали корів. Тобто кожна третя-четверта родина. Загалом після завершення виселення в середньому на одне депортоване господарство доводилось 0,9 голови великої рогатої худоби.

Колгоспам та одноосібним господарствам по всій Україні було заплановано продати ще в 1945 році 10350 молодих теличок для ліквідації "безкорівності". В Запорізькій області на вересень 1946 р. виділили переселенцям 700 телиць, в Миколаївській на жовтень цього ж року – 139, хоча цього явно не вистачало. В Дніпропетровській області на січень 1946 р. безкорівним сім'ям переселенців видали 206 голів молодняка на майже п'ять тисяч сімей. Всього ж по Східній Україні до кінця 1947 р. виділили 3091 голову молодняка великої рогатої худоби. Загалом для облаштування коровою переселенці мусили здебільшого покладатись на власні сили. Та й звідки мала взятись худоба для депортованих, якщо в Східних областях чисельність поголів'я в часі війни різко впала, а під час голоду 1946 – 1947рр. скотилась на рівень, який міг бути хіба кілька століть тому. В республіці поголів'я великої рогатої худоби вже на 1 січня 1947 р. зменшилось на 46 тис., коней – на 35 тис. Не набагато кращою була ситуація з кількістю худоби й у автохтонів західних областей.

Після закінчення війни багато кавалерійських частин було розформовано. Кращі коні передавались у інші бригади, а гірші – розподілялись по областях. Зокрема, для переселенців та інвалідів Тернопільської області в листопаді 1945 р. було виділено 125 коней. Якщо ж врахувати, що на січень 1947 р. коней не мало 15818 переселенських сімей, то ця цифра є надто мізерною. [10, с.148-152]

Досить часто під час взаєморозрахунків переселенням видавали замість грошей майно і худобу конфісковану в людей, причетних до національно-визвольного руху й знищення радянською владою або вивезених у Сибір. В результаті закерзонці поставали перед вибором: або залишитись без худоби чи майна, або свідомо протиставити себе родичам чи односельцям репресованих. І знайти прийнятний вихід з цієї ситуації часто було неможливо, оскільки за відмову користуватись "бандитським" майном можна було самому потрапити в ряди неблагоннадійних. Таким чином переселенці проти власної волі потроху ставали ворогами автохтонам.

Відповідно до Угоди між РНК УРСР та ПКНВ від 9 вересня 1944 р. перед виселенням представники влади мали докладно описувати, оцінювати всю нерухомість та інше майно, його кількісний і якісний стан, а також посіви, рілля, ділянки лісу чи пасовища, що залишались на польській території. В опис також заносили кількість зданого державі зерна, сіна, соломи, переданих коней, корів та іншої худоби, птиці. Все це мало бути компенсовано за місцем нового проживання. [10, с.153-156]

Розрахунки за zostавлені посіви провадилися згідно пред'явлених описів. Причому відповідно до постанови РНК СРСР від 25 вересня 1945 р. був даний дозвіл на компенсацію переселенням за залишені в Польщі посіви зерном, але тільки у східних областях. На заході компенсація мала проходити за рахунок наділення землями, що засіяли поляки. Проте значна частина переселенців прибула на місце поселення вже після того, як місцеве населення збирало урожай поляків. Тому пізніше компенсацію дозволили проводити зерном по всій УРСР. Кількість зерна, яка видавалась за кожний засіяний гектар, вираховувалась відповідно до урожайності у кожній області мінус 30% за збір врожаю. По південних областях видавали по 4,2 ц за гектар (середня розрахункова врожайність у 1945 р. – 6 ц/га. Наприклад, у Львівській області відповідно до постанови облвиконкому та бюро обкому у вересні 1945 р. за залишений у Польщі 1 га озимих видавали 4 ц зерна. У Тернопільській області постановою облвиконкому та бюро обкому в квітні 1946 р. встановлювалась така норма компенсації: за 1 га посівів ярових видавали 300 кг зерна, за 1 га картоплі – 30 ц, за 1 га посівів трав – 12 ц сіна. Проте, як правило, описи залишеної в Польщі власності були дуже поверхові, а вартість майна, що його отримували переселенці тут, часто сильно завищувалась. В такий спосіб радянська влада здійснювала скоріше паперові, ніж справжні взаєморозрахунки.

Часто людям видавали кількість грошей, майна чи продуктів набагато меншу за ту, яка б мала бути видана. Проте звіти у вищі інстанції подавались із необхідними цифрами. Відповідно до них розрахунки з прибулими відбувались із документальною точністю та скрупульозністю. Якщо судити по урядових зведеннях, то людям раніше чи пізніше повернули всі борги. Але всі опитані автором переселенці одноставно твердять, що відшкодування велось в кількості набагато меншій, ніж це вказувалось в евакуаційних листах.

Республіканським урядом неодноразово приймалися рішення про кінцевий термін розрахунків з переселенцями. Проте сумнівно, що в голодній і зруйнованій війною країні знайшлась така кількість "зайвих" продуктів харчування. Навряд чи поляки могли залишити після себе надто багато, хоча навіть у тих, що виїжджали, чиновники нерідко намагались стягнути податки за роки війни. Це суперечило укладенням міжурядовим радянсько-польським угодам, згідно з якими всі борги тим, хто евакуювався в Польщу, списувались. зерно й худобу силою забирали офіційні власті навіть із залізничних вагонів. [7, с.8-13]

За час війни урядові склади в Україні були зруйновані, нових в потрібній кількості збудувати не встигли – відповідно реквізоване в населення зерно, картопля та інше псувалось і нищилось. В колгоспі ім.Чапаєва.Слоут Глухівського району Сумської області керівництво відмовилось видати переселенцям картоплю на зиму. Всі вирощені коренеплоди були закладені в кагати без ніякого утеплення. В результаті до весни вся картопля спочатку промерзла, а потім згнила. І вже тоді правління колгоспу дозволило розбирати кагати й споживати те, що ще не надто нагадує перегній. Керівництво району знало про такий стан зберігання продукції й жодних заходів для збереження коренеплодів не вживало, винних до відповідальності не притягувало в Шумському, Дедекальському, Вишнівецькому та Залозцівському районах Тернопільської області здане селянами зерно псувалось під відкритим небом, оскільки не було в наявності приміщень для його зберігання. Вчасний вивіз зернових із цих та інших районів не здійснювався через відсутність транспортних засобів. Тільки за офіційною статистикою станом на 15 грудня 1944 р. під снігом лежало 10 118 т зерна. І це тільки в одній області й за неповними даними. Аналогічно псувалась та розкрадалась здана поляками та платниками податків картопля, інші овочі. Зрештою, зберігати вироблене в Радянському Союзі не навчилися і до кінця вісімдесятих. Тим більше, якщо не знаходилося зерна для голодуючих районів Півдня та Сходу, то чому воно мало бути для переселенців?

Процес переселення українців з Польщі в УРСР був закінчений у IV кварталі 1946 р. Проте розрахунки з прибулими за здане на території Польщі зерно та інші продукти велось дуже повільно, хоча мали провадитись в двотижневий термін з дня подачі документів на місце нового поселення. Постійне їх затримання із сторони радянської влади було надзвичайно поширеним явищем. Те, що мало видаватись через кілька днів по прибуттю, насправді потрапляло в руки переселенців через місяці чи роки. У Львівській області затягування із поверненням худоби, фуражу, продовольства були звичним явищем. Після пред'явлення відповідних документів люди довго очікували повернення своєї власності. [10, с.148-152]

Ще в березні 1946 р. через відсутність грошей були припинені фінансові розрахунки з переселенцями у Львівській області. Новоприбулі жителі Львівщини здали документів на отримання 797 т зерна, проте не отримали нічого. Картоплі селянам видали ледь більше половини від належної кількості (864 т замість 1524 т), а щодо сіна й соломи – влада не повернула й десятої частини 956 т замість 12740 т).

На початку 1946 р. у Ново-Українському районі Кіровоградської області переселенці відмовились отримувати зерно за залишені в Польщі посіви, оскільки при цьому відбирали оригінали описів, на які люди ще мали отримувати грошову та матеріальну компенсацію.

В Одеській області весною 1945 р. у переселенців колгоспи у добровільно-примусовому порядку позичили зерно, яке ті отримали під час взаєморозрахунків. Восени його не віддали через низький врожай. А наступний врожай 1946 р. коментарів не потребує. Тож людям нічого не залишалось, як тікати в Західну Україну.

Станом на 20 червня 1946 р. Тернопільське обласне управління Міністерства заготівель заборгувало переселенцям 12110,6 т картоплі, 3045,5 т сіна і соломи. Для порівняння наведемо такі цифри: за планом на 1946 р. по Тернопільській області одноосібні господарства мали здати 35 300 т картоплі, а колгоспи – 70 т. З них переселенцям мали виділити 11 500 т. Проте, як відомо, 1946 р. урожайним не був і через потужну засуху сільгоспродуктів зібрали набагато менше, ніж планували.

Переселенці села Плотича Великоглибочецького району здали документи ще в червні-липпні того ж року, проте розрахунки з ними так і не були проведені до самої осені. Станом на 5 листопада 1946 р. переселенцям Велико-Глибочецького району виплатили по взаєморозрахунках лише 0,5 з 1,1 млн. крб. У Борщівському районі не додано закерзонцям 2825ц картоплі, 778ц овочів, 1035ц сіна, 3036ц соломи. Все це лише сухі цифри статистики, поки не задуматись, що люди залишилися на зиму без картоплі та інших овочів, їх худоба – без основних кормів, а отже про високу надой й говорити було зайве. В результаті люди були змушені різати тих нечисленних корів, яких вдалось привезти з дому. Купити ж корми чи нову худобу весною було нереально через відсутність грошей. В черговий раз переселенці залишались сам-на-сам із "подарованими" радянським та польським керівництвом проблемами.

Нестача коштів була очевидною. Тому Рада Міністрів УРСР 2 жовтня 1946 р. приймає постанову №2013 яка передбачала значне зростання асигнувань на розрахунки з переселенцями. Тільки по Тернопільській області додатково виділялось ще 50,5 млн. крб.

Наявність справжньої роботи компенсовувалась "паперовими звітами" та створенням фіктивних органів і комісій, що мали займатись переселенськими питаннями. Наприклад, в Гримайлівському районі Тернопільської області були створені аж три комісії по розрахунках із приїжджми, проте до 24 червня 1946 р. вони роботи так і не розпочали. В сусідньому Бучацькому районі комісії тільки-тільки розпочали роботу. [9, с. 651-694]

Наступного року ситуація не знала помітних змін. Станом на 1 липня 1947 р. держава заборгувала переселенцям в Тернопільській області більше 20 млн. крб. У Волинській області в той же час взаєморозрахунки були проведені лише із 4834 сім'ями із 7602, що здали відповідні документи. Всього ж в області проживало 13467 переселенських сімей. Щоб хоч якось "активізувати" процес, обласне керівництво вдалось до наступних дій: селянам, що не здали вчасно податки в сільгоспродуктах,

видавали квитанції, ніби всі податки здані. Переселенням, в свою чергу, видавали наряди на отримання сільгосппродуктів у тих громадян, що не здали їх державі. Формально виходило, що місцеві селяни виконали всі належні податки, а з депортованими проведени всі взаєморозрахунки. Проте після отримання квитанції практично ніхто з селян добровільно переселенцям нічого не давав. В інших регіонах УРСР становище було аналогічним. До 5 грудня мала закінчитись перевірка достовірності представлених переселенцями описів. [10, с.148-152]

Таким чином ми можемо констатувати, що розрахунки з тими депортованими, що здали відповідні документи, здебільшого були завершені до кінця 1947 р. З тими, що втратили документи чи залишили їх на сході республіки, досить часто повні розрахунки так і не були проведені.

Одним із засобів, що мав сприяти швидкій адаптації переселенців в УРСР було надання безповоротної грошової допомоги.

Мала кількість прокредитованих сімей пояснювалась поганою освідомленістю людей про можливість взяти позику, а також систематичними затримками в її наданні. Ще однією причиною було те, що люди, які потрапили у східні області, невдовзі змушені були втікати на захід, тому брати кредити просто боялись. А дехто просто не мав документів оскільки рятуючи власне життя втік із Польщі без майна. У деякого документи при розрахунках забрали радянські чиновники. Невикористані кошти обласне керівництво могло спрямувати на розвиток колгоспів чи для іншої мети.

Досить точно ситуацію в наданні кредитів відображає Тернопільська область, де переселенців було майже 40% від загальної кількості.

Кредитний план Сільгоспбанку передбачав на 1945 р. 8 млн. крб. кредиту для переселенців у Тернопільській області. В липні цього ж року планувалось додатково виділити ще 7 млн. крб. Проте виділені гроші не завжди доходили до переселенців.

Окрім того, що грошей видавалось не надто багато, закупівля необхідних продуктів харчування була досить проблематичною. Згідно постанови РНК СРСР від 24 вересня 1943 р. колгоспам та одноосібним господарствам до виконання державного замовлення, повернення позик, завершення натуральної оплати роботи МТС та закладання насінневих та фуражних фондів заборонялось продавати і обмінювати зерно, муку та печений хліб. За порушення цієї постанови одноосібників штрафували на суму в розмірі до 300 крб., а продукти, що продавались, підлягали конфіскації. Про повторному порушенні винні підлягали суду. Якщо ж взяти до уваги низьку врожайність у розорених післявоєнних колгоспах та непомірно високі податки на одноосібників, то часто траплялось, що переселенці просто не мали в кого законно купити продукти харчування. А протизаконний торг із колгоспним керівництвом, яке за продукти було не проти привласнити швейну машинку, кіну молотарку чи інше вивезене з Польщі майно, могли закінчитись кримінальною справою. [10, с. 224]

Часто українці Польщі через військові дії не могли вчасно посіяти чи обробити поля. Ще частіше жителі Закерзоння навіть не мали змоги зібрати врожене через терор польських урядових формувань. Практично представники всіх політичних течій тодішнього польського суспільства були зацікавлені в тому, щоб українці залишили на своїй батьківщині якомога більше майна та продуктів харчування. Тому грабували загоми Миліці Обивательської, бійці АК чи інших підпілних організацій. Тільки в результаті одного нападу 16 березня 1946 р. на села Тинятин і Князів Томашівського повіту було спалено більше 50% дворів. За цей рік близько 2000 українських сімей були затримані при спробі самовільно переїхати в УРСР. Документи складались вже на кордоні. Таким чином люди просто не мали що задекларувати в евакуаційних листах. А якщо й встигали зібрати врожай – то не завжди мали змогу вчасно і правильно оформити евакуаційні документи в Польщі. Тому ніяких розрахунків за місцем нового проживання з ними не проводилось, а продовольча, фінансова та інші види допомоги надавались їм в останню чергу і в мінімальному розмірі. Таким чином, цій категорії переселенців доводилось довгий час існувати впроголодь. У вересні 1946 р. в Глинянському районі Львівської області налічувалось 45 переселенських родин, що не мали жодних документів. Саме для них голова райвиконкому просив у обласного керівництва 30 т зерна на насіння – в іншому випадку люди не мали можливості засіяти відведені їм поля й хоч яось забезпечити подальше існування. Тільки в Борщівському районі Тернопільської області станом на 20 лютого 1946 р. з 584 родин переселенців, що отримали тут місце проживання, 105 родин (438 душ) приїхали без документів на право одержання продуктів харчування. Тому голова Борщівського райвиконкому звернувся в облвиконком де просив виділити продовольчу допомогу в розмірі 14 т зерна для прохарчування цих людей. За його підрахунками, потреби однієї людини складали 8 кг на місяць і 14 т мало б вистачити для всіх на 4 місяці. Обласне керівництво швидко відгукнулось на цю просьбу і постановою Тернопільського облвиконкому №113 від 21 лютого 1946 р. Облзаготзерно мав виділити на потреби Борщівського району лише 5 т. По стільки ж виділялось Коропецькому і Бучацькому районам та 8 т – Струсівському. Але це зерно видлялось не як безповоротна допомога, а для продажу. Важко судити, чи дійсно відбулось виділення даної кількості товару і чи дійшов він до місця призначення. [5, с.34]

Зате досить часто республіканські та обласні постанови зобов'язували райкоми та райвиконками "широко популяризувати серед переселенців допомогу, що надається їм партією та урядом".

Зрозуміло, що люди старались шляхом підкупу уповноважених чи іншими методами підробити евакуаційні листи, щоб хоч трохи збільшити кількість ґрунтів та державної допомоги, яка завжди була меншою за вказані в документах цифри. Досить часто переселенці намагались отримати майно і кошти шляхом здачі оригіналів описів та їх копій. Станом на 4 червня 1947 р. в Тернопільській області виявлено підроблених евакуаційних листів на суму 686224 карбованці та 153 центнери хліба. Аналогічні випадки траплялись і по інших областях УРСР. За станом на 17 червня 1947 р. по Західній Україні виявлено 524 підроблених описів майна на суму 3753400 крб., актив-накладних на 754,6 т зерна та 70,9 т картоплі. Матеріали про це були направленні для проведення слідства. Люди, що незаконним шляхом пробували повернути своє законне майно, через суд утримували тривалі строки ув'язнення як кримінальні злочинці. Відповідно Тернопільський облвиконком рішенням від 5 березня 1947 р. зобов'язав обласний суд терміново розглянути справи про підробку документів та організувати показовий розгляд таких справ. Аналогічні постанови приймалися не раз і на республіканському рівні. Слід зазначити, що підробка документів часто була здійснювалась не депортованими, а державними чиновниками, що мали на меті виключно власну наживу. Наприклад бухгалтер Ульченко та касир Ярчовська Підкаменецького райфінвідділу Львівської області систематично підробляли документи і присвоювали собі великі суми грошей. Після видачі громадянину Округ 4300 крб. вони дописали "2" перед сумою виданих грошей і їх стало 24300 крб. Різницю шахраї присвоїли собі. Загалом крадії привласнили 203 тисячі крб. [9, с.651-694]

Загалом же розрахунки за залишене в Польщі майно йшли вкрай повільно по всій УРСР, про що свідчить Постанова № 33-2сс. Ради Міністрів від 18 лютого 1947 р. "Про стан взаємних розрахунків з переселенцями з Польщі, що прибули в УРСР." Переселення було закінчене в IV кварталі 1946 р. і ця постанова зобов'язувала:

- до 1 червня 1947р. закінчити взаєморозрахунки за посіви і здані продукти;
- зерно й сіно повернути людям до 1 червня 1947р., а картоплю й грубі корми – до 1 листопада 1947 р.;
- до 1 червня 1947 р. надати переселенцям житлові й господарські приміщення;
- з 1 квітня 1947р. припинити прийом заяв про втрату документів-описів майна, залишеного в Польщі.

Останній пункт був особливо болісним для переселенців, оскільки значна їх частина не встигла через репресивні дії радянських чи польських військових зробити описи свого майна і посівів у Польщі та зареєструвати їх у встановленому порядку. Багато евакуйованих втратили такі документи в дорозі під час грабунків поїздів аківцями чи солдатами Армії Людової і не тільки ними. Ешелони майже не охоронялись і цим користались всі: від місцевого населення – до дезертирів з діючої армії. Скажімо, 9 березня 1946 р. на станцію Любіче-Крулевську, що охоронялась восьмим полком Війська Польського, і на якій знаходилась велика кількість переселенців, що чекали на ешелон, напала банда в кількості близько 200 чоловік. Після нетривалого опору польські вояки відступили і в результаті згоріла власність 260 сімей, 196 актив-накладних про здане майно, велика кількість зерна, картоплі, муки, 20 коней, 10 корів та багато іншого майна. Користуючись своєю безкарністю, безсиллям, байдужістю або й прямим сприянням нової влади, формування АК, WiN чи просто озброєні поляки "збирались великими бандами, нападали на села і грабували. Забирали все – від настінного годинника і посуду до худоби. Хто чинив опір – вбивали". Загоми УПА не в силі були запобігти цьому.

Окрім того, що люди грабували за місцем проживання та під час перебування на станції, ешелони з переселенцями дуже часто зазнавали нападів під час дороги на схід. Зброю, за виключенням мисливських рушниць, з собою брати не дозволяли, а для захисту від добре озброєних банд, що часто мали пряму домовленість із охороною поїзда, цього було надто мало. Сам секретар ЦК

КП(б)У Д.Коротченко на нараді у справах переселення від 23 жовтня 1944 р. на питання про охорону ешелонів дав вичерпну відповідь: "Пустьсамисебязащищают. Оружиямывымыникаюгодавать не будем".[4]

Кількість ограбованих була надто великою. В листі Голові Раднаркому СРСР В.Молотову із проською виділити допомогу для влаштування депортованих, Голова Раднаркому УРСР М.Хрущов наголошує: "В числі прибувчих переселенців з Польщі є значна частина сімей, що сильно постраждали від німецьких окупантів та різних банд. Ці переселенці прибули в УРСР без продуктів харчування і не забезпечені одягом." зруйнована війною економіка республіки не в стані забезпечити півмільйона депортованих всім необхідним. Тому Раднарком просили надати 185 тис. м3 лісоматеріалів, 465 тис. м2 віконного скла, 775 т цвяхів, 300 м2 бавовняних тканин, одягу на 2,5 млн. крб., 50 тис. пар взуття, 1200 т муки, 300 т жирів та багато іншого. [8, с.147-150]

Станом на 28 жовтня 1945 р. в Микулинецькому районі Тернопільської області 105 переселенчих родин знаходились в дуже важких матеріальних умовах внаслідок пограбування їх "польськими націоналістичними бандами". Люди залишилися без білизни, одягу, взуття. Як наслідок – поширення епідемічних захворювань і, відповідно, різке зростання смертності.Тільки в Борщівському районі станом на 20 лютого 1946 р. з 584 родин переселенців, що отримали тут місце проживання, 105 родин (438 душ) приїхали без документів на право одержання продуктів харчування. Схожою була ситуація і в інших районах області.

В кінці 1945 – на початку 1946 рр. на територію Львівської області прибуло з Перемишльського, Ярославського і Любачівського повітів 870 сімей, повністю пограбованих польськими властями по селах, на станція завантаження та дорогою. В цих людей не було ні худоби, ні сільськогосподарського інвентарю, ні одягу та продуктів харчування, ні евакуаційних листів. В кінці грудня 1945 р. 470 сімей закерзонців були виселені з сіл Радруш, Пігани, Нове Брусно та Старе Брусно на протязі двох годин. Ніяких документів про залишене майно і худобу польські власті їм не видали. В деяких сімей навіть одяг був відібраний насильно. Дуже частими були факти побиття переселенців-чоловіків польськими військовослужбовцями при спробі зупинити пограбування останніми свого майна. Становище таких переселенців було украй важким.

Пограбованих людей було так багато, що 20 вересня 1947 р. вийшла спеціальна постанова Ради Міністрів УРСР №2147, відповідно до якої даній категорії переселенців виділялась значна фінансова допомога. Ця постанова на обласному рівні була продубльована рішенням Тернопільського облвиконкому від 25 листопада 1947 р. №1653 "Про надання грошової допомоги переселенцям з Польщі." Згідно з нею тим людям, хто не мав великих маєтків у Польщі, а також тим переселенцям "майно яких в результаті військових дій та бандитських нальотів було спалено", виділялось з обласного бюджету на 1947 рік 3520 тис. крб. На сім'ю потерпілих попадало від 500 до 2000 крб. Заодно наголошувалось, що в разі нецільового використання та розбазарювання коштів винні будуть суворо покарані.

Станом на 22 серпня 1946 р. описи не пред'явило 9650 сімей. З них приїхало із Східної України 2269 і розрахунки з ними були проведені по місяцю їх попереднього проживання, "судячи з їх слів". Решта прибула із Польщі без будь-яких документів. І це тільки в одній Тернопільській області.

Станом на 1 вересня 1946 р. з 38 901 господарства переселенців тільки 22 200 пред'явили документи на суму 115 058 000 карбованців. Фінансові органи на той час оформили документи лише 17 171 господарствам, яким ще належало виплатити 54 216 000 карбованців (видамо тільки 7 528 000 крб.). Інші 21 730 господарств ще навіть не були враховані фінансовими органами. [4]

Заяви переселенців про втрату евакуаційних документів могли місяцями лежати в Управлінні при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації українського і польського населення. Зважаючи на це Тернопільський облвиконком 10 червня 1947 р. порушив клопотання про розгляд заяв переселенців, що були здані до 1 квітня цього ж року.

В більшості районів Дніпропетровської області поселенням вручили зобов'язання про поставку державі продуктів тваринництва. Інколи доходило до абсурду. Переселенцю М.Мазуру, що прибув на територію області в травні 1945 р., вручили зобов'язання на поставки м'яса, хоча він представив документи про те, що сплатив цей податок до травня ще на території Польщі. Не зважаючи на це, райуповноважений описав у нього корову й свиню для обов'язкової здачі. Лише після втручання керівника відділу розселення управління при РНК УРСР по справах евакуації В.Медина була дана вказівка худобу повернути. Переселенці з Одещини жалілись, що податки з них стягують нарівні із іншими селянами, не дивлячись на пільги, надані урядом.

Колгоспи, в яких допоселені евакуйовані з Польщі господарства складають більше 50%, звільнялись від обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі, від грошових податків, від платежів обов'язкового складного страхування строком на 2 роки з часу вселення закерзонців на нове місце. 15 листопада 1947 р. Тернопільський облвиконком прийняв постанову, згідно з якою у 1947-1948 рр. колгоспи звільнялись від перелічених податків у розмірі, що відповідає процентній кількості переселенських господарств у цьому колгоспі.

Після закінчення двох років оподаткування депортованих провадилося на загальноприйнятому рівні. Тобто ті, що приїхали зимою 1944 р., в 1946 р. вже оподатковувались. А якщо взяти до уваги те, що основним завданням місцевої влади було вчасно "вибивати" податки, то депортованих обклали податком, включаючи й урожай 1946 р. [5, с.33-50]

1946 рік був посушливий у всій Україні, а особливо у східних областях. З гектара ріллі там збирали 2-3 ц зерна. В липні 1946 р. план хлібозаготівель по УРСР збільшили з 340 до 360 млн. пудів. Керівництво республіки після невдалої спроби зменшити хлібозаготівельний план намагалось пом'якшити катастрофу за рахунок західних областей. Тому при стягуванні податків доходило до справжнього абсурду. Зерно вибивали в будь-якого будь-яким способом. В кінці 1946 р. переселенці Товстенського району Тернопільської області отримували на пунктах "Заготзерно" по кілька центнерів пшениці у відповідності з своїми евакуаційними документами. На думку місцевих чиновників, цим зерном можна було непогано підігнати показники по держпоставках. Тому селян змусили здати отримане зерно на цей же ж пункт "Заготзерно" за сміхотворними державними цінами (в зв'язку з голодом ринкові ціни були набагато вищими). Обурені селяни звернулись по допомогу до адвоката Кротова, який направив подання Товстенськомурайпрокурору. Останній апелював до обласного прокурора Тищенка. Облвиконком створив спеціальну комісію, що розслідувала даний інцидент. Після тривалої роботи було встановлено, що "незаконного вилучення зерна з переселенців із Польщі в 1946 р. в Товстенському районі не було. При розрахунках з переселенцями окремі переселенці при отриманні з пунктів "Заготзерно" зерна на добровільних основах частину виданого їм зерна здавали на пункт "Заготзерно", за яке отримали своєчасну оплату грішми". Як результат ограбовані селяни були змушені не тільки забути про за безцінь відібране зерно, але й виплатити за послуги 840 крб. адвокату Кротову. Ймовірно, ця сума перевищувала їх "заробіток" від продажу зерна державі. Окрім того, після отримання прочухана районне керівництво навряд чи краще почало ставитись до переселенців. Даний випадок наочно доводить, що вирішення переселенських проблем аж ніяк не було пріоритетним завданням держави. [8, с.148-152]

До цього ще слід додати ставку військового податку розміром від 170 до 240 крб. на душу. А також обов'язкові страхові платежі, військові позики та інші численні прямі й непрямі податки, обов'язкові здачі державі зернових та інших продуктів. Військовий податок населення західних областей сплачувало у 1944 – 1945 рр., проте його сума навіть перебільшувала сільськогосподарський податок. Наприклад, у Тернопільській області в 1945 р. сільськогосподарського податку було стягнуто 11,191 млн. крб., а військового – 11,288 млн.

На колгоспників сума податку знижувалась на 25% у відповідності до постанов РНК СРСР та УРСР в квітні 1944 р.

Оподаткування куркульських господарств йшло за цією ж системою, проте при доході до 10 000 крб. податок зростав на 50%, понад 10 000 крб. – на 75%, понад 15 000 крб. – на 100%. Якщо ж взяти до уваги, що попасти в куркулі можна було лише за наявність кінної молотарки чи жатки, використання найманої праці як відробітку за худобу чи зерно, то в цю категорію нерідко попадали й переселенці.

Для стимулювання вступу людей в колгоспи постановою РМ УРСР від 17 серпня 1947 р. ставка податку на членів сільськогосподарських артілей знижувалась на 50%. При вступі в колгосп землі й худобу, передану в колективну власність, звільняли від оподаткування. Прибутки колгоспників від овець, кіз і свиней теж не підлягали оподаткуванню. Бажання хоча б частково звільнитись від податкового пресу було однією з основних причин вступу людей в колгоспи. [4, с.176-178]

Для перетворення жителів чужої країни у слухняних і владних радянських громадян було передбачено ряд заходів не тільки матеріального характеру (наділення майном, житлом та ін.), а й духовного, ідеологічного плану. Агітаційна робота партійними органами мала б проводитись на належному рівні. Система освіти в СРСР ще з тридцятих була заідеологізована до краю, а тому теж могла бути використана для впливу на депортованих. Крім свого прямого завдання навчальні заклади в СРСР завжди були

рупором державної ідеології, тому турбота про освіту закерзонців була не зовсім безкорислива: випускники шкіл мали стати активними будівниками нового ладу. Багато переселенців були неписьменними, тож постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У № 1620-118 зобов'язувала від 3 до 15 жовтня 1945 р. провести перепис дітей для охоплення їх навчанням. До 1 листопада цього ж року місцеві органи влади були зобов'язані зробити перепис неписьменного дорослого населення і запровадити його освіту; додатково видати для переселенців 410 000 шкільних підручників; ввести в дію курси трактористів, бригадирів, ветфельдшерів, садівників та бджолярів. Проте з цілого ряду причин ідеологічна частина постанови ще надовго залишалась декларацією. Прикладом може бути Тернопільська область, де за станом на 5 січня 1946 р. не провадився жодний облік школярів та неграмотного населення. Схожою була ситуація і в східних областях. На січень 1946 р. у Кіровоградській області облік дітей шкільного віку та неграмотного дорослого населення серед переселенців не вівся взагалі. На початок квітня 1946 р. в Одеській області не навчалось 139 дітей шкільного віку, у Херсонській – 90. Проте до цих даних слід відноситись досить обережно. Та й яке могло бути навчання, якщо дітям часто не було що їсти, де жити, у що вдягнутись. Зимом у школу просто не ходили, бо часто на сім'ю була 1-2 пари цобіт, як у часи кріпацтва. Зокрема це було характерно для Сталінської області. [7, с.8-13]

Не кращий був стан справ і з освітою дорослих. Дорослого неграмотного населення у Дніпропетровській області на облік було взято 960 чоловік, а навчалось 669, у Запорізькій області з 800 чоловік навчалось 575.

Саме завдання про охоплення всіх неграмотних закерзонців та їх дітей навчанням було нереальним. В середині 1945 р. в Тернопільській області всього налічувалось 4138 педагогів. З 3117 вчителів, які працювали в початкових класах, лише 16 чол. мали вищу освіту, а 65% взагалі не мали права займатись педагогічною діяльністю. В 5-7 класах працювало 928 вчителів. З них лише 62 мали вищу освіту, а 40% взагалі не мали права займатись педагогічною діяльністю через відсутність відповідної освіти. В 8-10 класах працювало лише 93 вчителі. У Львівській області на кінець 1944 р. було 3764 вчителі, з яких вищу освіту мали 635 чоловік. Тобто різка нестача педагогічних працівників відчувалась і для місцевого населення. Тому й не дивно що діти депортованих могли по кілька років не вчитися. здобуття повної середньої освіти було дуже проблематичним не тільки через відсутність кадрових освітян, а й через те, що навчання в старших класах було платним і далеко не кожна переселенська сім'я могла дозволити собі таку розкіш. [7, с.148-152]

Зрозуміло, що не всі закерзонці мали хорошу освіту, не всі встигли проявити себе. Але від початку депортації минуло вже більше трьох років, а кількість висунутих у керівництво людей була мінімальною.

Задля соціального забезпечення органи радянської влади постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 3 жовтня 1945 р. було зобов'язано зробити перепис пенсіонерів, інвалідів та багатодітних з метою надання їм пільг та урядових нагород. Слід зробити зауваження, що пенсії для колгоспників тоді не було. Призначались вони лише інвалідам, родинам загиблих червоноармійців та багатодітним матерям. Відповідно до постанови Тернопільської облради від 28 жовтня 1945 р. завідувачу Облдержзакбезу пропонувалось до 10 листопада цього ж року виявити всіх переселенців вищезгаданих категорій та здійснювати їх пенсійне забезпечення відповідно до чинного законодавства. Тогочасні пільги були до смішного мізерними й часто зводились до вручення в день Жовтневої революції кількох метрів тканини чи торбини борошна. Та й те виконувалось далеко не завжди, досить часто в областях був відсутній облік інвалідів та пенсіонерів. За станом на 1 квітня 1946 р. у Харківській області облік інвалідів не провадився взагалі. [6, с.146-155]

Щодо нагород, то практично на сто відсотків це були медалі "Мати-героїня", ордени "Материнська слава" та грамоти багатодітним, яких серед переселенців було дуже багато. Проте станом на 5 січня 1946 р. в Заліщицькому, Товстенському та Чортківському районах Тернопільської області не було взято на облік жодної багатодітної жінки. Відповідно й жодна не отримувала державної допомоги. В Копичинецькому районі становище було трохи кращим: 22 матері отримали 33 540 крб. Загалом на 5 липня 1946 р. було виявлено і представлено до нагород лише 152 багатодітні матері, 40 з яких отримали нагороди. У Сталінській області на облік було взято 166 багатодітних матерів, 84 з яких були представлені до нагороди, в Херсонській нагородити мали 17 з 49 багатодітних матерів.

У Львівській області 80 багатодітним матерям надали 105900 крб. безповоротної допомоги тобто в середньому 1323 крб. на одну матір. В цінах тих часів це була мізерна сума. Одинадцять матерям дали державні нагороди.

Згідно урядових інструкцій мала вестись широка пропагандистська робота серед молоді та дорослого населення. Проте досить часто така робота не проводилась, про що свідчать ряд постанов облвиконкому, що наказували активізувати цю роботу. В Тернопільській області райкомами КП(б)У станом на 25 травня 1946 р. виділено 1350 агітаторів та найбільш підготованих людей, що мали займатись дійсним перевихованням депортованих. Окрім цього для нашої області додатково виділялось 2 000 загальнодержавних газет, велика кількість обласної преси. Переселенців зобов'язали передплатити 5000 обласних газет "Вільне життя". Планували організувати 2 пересувні кінотеатри, що мали своїм завданням провадити агітаційну роботу серед переселенців. З аналогічною метою створювались і спеціальні культбригади. Спеціально для закерзонців планувалось заснувати 25 бібліотек. [4]

У Ворошиловградській області політмасова робота серед переселенців проводилась регулярно лише в період підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР, а після їх проведення така діяльність значно ослабла. Ліміти на обласні, республіканські та союзні газети переселенням виділили, проте використані вони не були, оскільки люди просто не мали грошей для їх придбання. Недостатня політмасова робота у Дніпропетровській, Запорізькій та інших областях відзначалась рядом державних постанов. Розгорнута агітаційна робота часто замінювалась жорстким адмініструванням чи втручанням міліції й працівників НКВС. Тому виїжджали люди на захід при першій можливості.

Газети, від центральних до районних, отримали завдання популяризувати передовиків виробництва з-поміж переселенців. Таке ж завдання ставилось і перед облрадіокомітетами. Як свідчить лист керуючого Управлінням при РНК УРСР по справах евакуації та розселення українського і польського населення І.Русецького до керівника групи розселення при виконкомі Тернопільської обласної ради А.Шерстюка, така популяризація практично не провадилась, як не організовувалось і вдячних листів переселенців на ім'я уряду УРСР. Маються на увазі листи, в яких люди мали висловлювати глибоку подяку керівництву республіки за турботу про них. Шляхом публікації таких листів у центральній пресі планувалось продемонструвати всьому світові необхідність та "гуманізм" переселенчих акцій. [5, с.33-50]

Місцеве населення не дуже довіряло закерзонцям, тому в загонах УПА на західних теренах УРСР їх було не надто багато. Але велика кількість депортованих свідчать, що постійно надавали продовольчу допомогу повстанцям.

На території Дніпропетровської, Миколаївської і Одеської областей в січні 1946 р. була арештована група молоді в кількості 27 чоловік, які перед виїздом в УРСР отримали директиву від місцевого керівника ОУН про створення підпільної сітки. За час свого перебування в республіці вони розгорнули активну роботу по збільшенню кількості членів ОУН, видавали рукописний журнал, пробували роздобути зброю. В Лисичанському районі Ворошиловградської області була розкрита підпільна націоналістична група в кількості 40 чоловік. Ці люди вмовляли переселенців не вступати в колгоспи, агітували за повернення в Польщу. [4, с.178-180]

Загалом плани були дуже ґрунтовними, проте про рівень їх виконання можна судити хоча б за таким фактом: оскільки багато переселенців в Тернопільській області отримало землю після весняного посіву і не встигло посіяти, то виконком облради прийняв рішення змусити місцевих селян допомогти переселенцям картоплею, просом та гречкою для посіву на умовах позики до збору врожаю. Таким чином держава перекидала взяті на себе зобов'язання на місцеве населення, що прямо вказується в документі: "Цим самим ми в значній мірі звільнимо себе від надання державної допомоги як продовольчої, так і для посіву переселенцям 1946 – 1947 рр." Якщо врахувати, що ця постанова була прийнята 29 червня 1946 р., коли посівні роботи проводити було вже надто пізно, то стає зрозумілою глибина турботи влади про евакуйованих. Зрозуміло й те, що автохтоном навряд чи сподобалась нова примусова позика. А грубі реверанси влади щодо своєрідної реклами переселенців по радіомовленню і в пресі, першочергова підтримка переселенських колгоспів, допомога евакуйованим за рахунок місцевого населення та надання їм майна репресованих в порядку взаєморозрахунків викликали зрозумілу неприязнь автохтонів до переселенців.

Джерела та література

1. Абрамов Ю.О., Грінченко Є.М., Кірочкін О.Ю. та інші Моніторинг надзвичайних ситуацій. – Харків: АЦЗУ, 2005. – 530с.
2. Акція "Вісла" у контексті українсько-польських відносин ХХ століття. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-літтю проведення акції "Вісла" (19 квітня 1997 р.) – Івано-Франківськ: Івано-Франківська обласна друкарня, 1999. – 84 с.

3. Альбошій О.В., Кулешов М.М., Калашніков О.О., Рашкевич С. А., Труш О. Основи управління в органах і підрозділах МНС України – Харків, 2007. – 310 с.
4. Свинко Й. Трагедія українців Польщі в 40-х роках ХХ ст. (до 60-річчя депортації українців зі своїх споконвічних земель Надсяння, Лемківщини, Холмщини та Підляшшя) // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С. 176-188.
5. Гвозда І. "Евакуація-депортація українців в Польщі в 1945-1947 роках" // Лемківський календар на 1972 рік. – Торонто: Вид-во Організації оборони Лемківщини, 1972. – С. 33-50.
6. Голод в Україні, 1946-1947. Документи і матеріали. – Київ-Нью-Йорк: видавництво М.П.Коць, 1996 – 376 с.
7. Гонтар Т. Відображення переселення українців Польщі до УРСР у 1944-1946 рр. в історичній літературі // Українсько-польські відносини у ХХ столітті: державність, суспільство, культура. Матеріали наукової конференції. Тернопіль, 15-16 квітня 1999 року – Тернопіль, "Лілея", 1999. – С. 8-13.
8. Гонтар Т. Становище переселенців з Польщі в південних та східних областях УРСР у 1944-1945 рр. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Вип. VII. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Тернопіль: Лілея, 1998. – С.146-155.
9. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах, т.1. 1939 – 1945 рр. – Львів: Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО Василян "Місіонер", 1996. – 752 с.
10. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах, т.2. 1946 – 1947 рр. – Львів: Жовківська книжкова друкарня

УДК 94: 329. 15] (477. 82) "1988 / 1991"

Е. Костишин

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР НАПЕРЕДОНІ ПЕРЕБУДОВИ

Наукова стаття простежує низхідну динаміку радянського виробничого механізму західних областей УРСР у першій половині 80-х рр. ХХ ст., як один із чинників запровадження керівництвом СРСР перебудовних новацій з метою збереження власного політичного монополізму.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, спад, комуністичний режим, реформи, диспропорція, інфляція, аграрний та промисловий сектори, соціальне забезпечення.

The scientific article traces the downward trend of the Soviet productive mechanism of the western regions of the USSR in the first half of the 80's of the 20th century, as one of the factors of the Soviet government's implementation of reconstructive innovations in order to preserve their own political monopoly.

Keywords: social and economic development, decline, communistic regime, reforms, imbalance, inflation, agricultural and industrial sectors, social security.

До середини 80-х рр. ХХ ст. господарський комплекс Радянського Союзу підійшов у досить неприглядному стані. На зламі 1960 – 1970 рр. в економічному та соціальному розвитку країни з'явилися загрозливі ознаки застою. Матеріальне становище його жителів знаходилося на віддалі від європейських стандартів. Не були винятком і західні області УРСР. Аналіз статистичних видань та призначених для службового користування аналітичних записок, засвідчував, що напередодні перебудови ключові показники соціально-економічного розвитку західних областей УРСР помітно зменшувалися.

Наукових розвідок, присвячених вивченню соціально-економічних передумов запровадження перебудовних реформувальних заходів на західноукраїнському тлі, обмаль. Тому авторка ставить перед собою завдання проаналізувати мотиви та простежити розгортання спаду виробничого потенціалу західних областей УРСР, як ключової причини запровадження перебудови, котра у свою чергу спричинила національно-визвольний ренесанс, що уможливив відновлення державної самостійності України.

У порівнянні із 1980 р. у 1985 р. виробництво електроенергії у Львівській області скоротилося на 281 млн. квт., видобування кам'яного вугілля – на 1 млн. 400 тис. т., нафти – на 71 тис. т., природного газу – на 749 млн. м. куб., калійних добрив – на 1,2 тис. т., хімічних волокон – на 1,3 тис. т., металорізальних верстатів – на 169 штук, будівельної цегли – на 65 млн. 400 тис. штук, велосипедів та мопедів – на 136 тис. штук, автобусів – на 400 штук, кранів – на 3 тис. штук [1, с. 4]. Не кращим було становище у сільському господарстві. Скорочення посівних площ на 1,4 тис. га. негативно відбивалося на його ефективності. Тому у аграрному секторі динаміка поступальної гези упродовж другої половини 80-х рр. ХХ ст. скоротилася на 3,5% [2, с. 5]. Середньорічні темпи приросту показників економічного і соціального розвитку області у 1976 – 1980 рр. становили 5,2%, а з 1981 р. до 1985 р. – 4,8%. Роздрібний товарообіг державної та кооперативної торгівлі позбавився 2,3%, а обсяги реалізації побутових послуг – 1,6% [3, с. 8]. У зазначеній хронологічній площині введення в дію загальної корисної площі житлових будинків зменшилося на 50 тис. м. кв. [4, с. 108], кількість загальноосвітніх шкіл змаліла на 22 одиниці, дошкільних закладів – на 25 [5, с. 8], лікарень – на 97 [6, с. 124].

У 1970 р. Волинська область видобувала 12,4 тис. т. вугілля за добу, у 1980 – 10,1 тис. т., у 1985 – 6,6 тис. т. Схожими були добові показники виробництва сільськогосподарського устаткування, автомобілів, приладів автоматизації, лакофарбувальних матеріалів, тощо. У порівнянні із 1980 р. станом на 1985 р. прибутки ключових промислових підприємств скоротилися на 10,1%, показники виконання планових завдань – на 0,4% [7, с. 4]. Забезпеченість населення товарами та послугами скоротилася на 3,2% або на 432 тис. 080 крб., особливо товарами легкої промисловості об'єми випуску яких знизилися на 7% тобто на 578 тис. 010 крб. [8, с. 20] Як наслідок залишали бажати кращого і показники діяльності роздрібно-державної та кооперативної торгівлі. Їх оберти загальмувалися на 193 тис. 622 крб. [9, с. 24] У найбільшій мірі зазначене зниження стосувалося реалізації м'яса, ковбасних виробів, масла, сиру, кондитерських виробів, радіо, фото, побутової та телевізійної техніки, легкових автомобілів, меблів та посуду [10, с. 30 – 31]. Особливо страждали об'єми реалізації побутових послуг у сільській місцевості. За п'ять допередовних років їх кількість знизилася на 875 тис. крб., не кажучи вже про якість, котра ніколи не була на належному рівні [11, с. 51]. Загальні об'єми цього сегменту соціально-економічного розвитку Волині зменшуються на 305 тис. 547 крб. [12, с. 47]. У аграрному секторі посівні площі зазнали скорочення на 5,4 тис. га. Найбільше потерпали зернові культури, цукровий буряк, льон, гречка, картопля та овочі. Площі їх культивування стабільно зменшувалися від 1970 р. в середньому на 1,2% щорічно [13, с. 147]. Звертає на себе увагу те, що при збільшенні кількості колгоспів на 15 одиниць, радгоспів на 5 і стільки ж міжколгоспних підприємств, валова продукція сільського господарства системно зазнавала скорочень починаючи від 1981 р. [14, с. 140] Спочатку на 200 тис. крб. а згодом на 700 тис. крб. [15, с. 140 – 141] У соціальному секторі введення в дію загальної житлової площі скоротилося на 30 тис. м. кв. [16, с. 5] Будівництво шкіл знизилася на 3 одиниці [17, с. 67], дитячих садків – на 537 місць, лікувальних закладів – на 340 ліжок [18, с. 97].

Добові показники виробництва Рівненської області у порівнянні із 1970 р. скорочуються: електроенергії – на 0,13 млн. квт., фарбувальних матеріалів – на 2,3 т., цементу – на 77 т. [19, с. 9] Серед виготовлення основних видів продукції харчової промисловості на душу населення у порівнянні з 1975 р. найпомітніше скоротилося виробництво цукру – на 19,8 кг., м'яса – на 0,1 кг., консервів – на 7 банок [20, с. 6]. Тому споживання основних видів продуктів харчування знижується досить суттєво. Наприклад, що стосується вживання м'яса, воно зазнало скорочення на 3,4 кг. на душу населення, молока – на 15,6 л., овочів – на 12,2 кг. [21, с. 52] Це наслідок незадовільного становища сільськогосподарського виробництва. Від 1970 р. посівні площі зернових культур зменшуються на 15 тис. га., картоплі – на 3 тис. га., овочів – на 1,5 тис. га. [22, с. 92] Об'єми реалізації продукції особистих підприємств господарств зменшилися на 29 млн. 700 тис. крб. [23, с. 4] Не кращою була картина і з забезпеченістю населення предметами культурно-побутового призначення. Наприкінці 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. 100 середньстатистичних рівненських сімей мали 55 радіоприймачів, 59 телевізорів, 20 фотоапаратів, 44 холодильники, 48 пральних машин, 17 поротягів, 43 швейні машини, 8 мотоциклів, 5 автомобілів [23, с. 53 – 54]. Що стосується соціального забезпечення рівненчан, то його показники були далекими від належних. Кількість лікувальних установ від 1975 р. поменшала на 14 закладів [24, с. 100]. Аналогічно і будинків культури та дитсадків: від 1976 р. їх чисельність зменшилася на 5 і 15 одиниць відповідно [24, с. 72–74]. Вирішення житлового питання наглядно демонструє наступна динаміка: якщо за роки дев'ятої п'ятирічки (1971 – 1975 рр.) було введено в дію житла у кількості 2 млн. 187 тис. м. кв., десятої (1976 – 1980 рр.) – 2 млн. 045 тис. м. кв., одинадцятої (1981 – 1985 рр.) – 1 млн. 470 тис. м. кв. Таким чином темпи його будівництва від 1971 р. системно спали наближено на 717 тис. м. кв. [25, с. 77]